

Az erdélyi szászok

Schenk, Annemie: Deutsche in Siebenbürgen. Ihre Geschichte und Kultur, München Verlag C. H. Beck 1992. 191 p.

Az erdélyi magyarok és az erdélyi románok történetének összegző megírására külön-külön tudományos igénnyel nemigen vállalkoztak szerzők, mindig Erdélyről írtak, mégha a magyarokat vagy a románokat is tették meg főszereplőkké. Erdély hajdan harmadik legnépesebb etnikumáról, a szászokról viszont több történeti (és néprajzi) összegző mű készült. A magyarázat elsősorban abban kereshető, hogy a szászok - társadalmi, kulturális és politikai intézményei révén - határozottan elkülönülhettek a többiektől. A legújabb összefoglalást, Annemie Schenk könyvét, az erdélyi németek első modern történetének mondja a mű borítójának szövege. A történet szó kissé megtévesztő, hiszen az olvasó mindenekelőtt politikai történetre gondol, de annak csak vázlatát nyújtja a szerző, a könyv társadalom- és kultúrtörténet. Ennek a megállapításnak nem mond ellent, hogy Annemie Schenk munkája a mai magyar - tehát nem a két világháború közötti értelemben! - akadémiai nomenklatúrában leginkább a néprajzkutatás cím alá lenne sorolható. A hangsúlyozott megkülönböztetés azért fontos, mert a szerző az immár patinásnak mondható *európai etnológia* iskolájához tanozó kutató. Ennek az irányzatnak nálunk is voltak és vannak követői, olyan etnográfusok, akik az európai történeti összehasonlító vizsgálatok hívei, és a tradicionális néprajz átalakulásával egyre inkább a történetkutatáshoz közelednek.

Mindezek után nem meglepő, hogy a könyv figyelmet szentel a sokat vitatott őshaza-kérdésnek. Elfogadja azokat a nézeteket, amelyek a nyugati német területekről származtatják a szászok alaprétegét, de hangsúlyozzák, hogy más vidékek német telepes csoportjait is magukba olvasztották. Az őshaza és a bevándorlás azonban csak bevezetése a műnek, hiszen a szász népcsoport és kultúrája már Erdélyben alakult ki. Schenk két nagy társadalomtörténeti periódusban rendezte el anyagát. A rendiségben olyan autonómiájuk volt a szászoknak, amely kizárta, hogy az egykori Magyarországon (illetőleg az erdélyi fejedelemségben) mai értelemben véve nemzeti kisebbségnek tekinthetnénk őket. II. József kezdte előjogaikat megnyírni, a polgári állam szüntette meg a különállást és tette a rendi függetlenséget és jogegyenlőséget élvező népcsoportot nemzetiséggé, egyidejűleg identitásában veszélyeztetett etnikummá.

Mind a rendi, mind a polgári korszakban város-falu tagolásban ismertet meg bennünket a szerző a szászok társadalmával és kultúrájával. A rendi szabadságjogok településekhez és területiális egységekhez kötődtek. A szerző etnológiai iskolázottságát kamatoztatja az életmód történeti leírásában, a földművelés mellett a vezető kézműves-iparágak (ötvösség, szücsmesterség, fazekasság, asztaloság) közelebbi bemutatásában. Jó ércékkel emeli ki azokat a társadalmi elemeket, amelyek a változások sodrában az állandóságot biztosították, falun a szabad parasztság, városon a kézművesek és a kereskedők. Minden korban nagy szerep jutott az egyháznak, de különösen akkor, amikor a magyarországi reformáció első szakaszában a szászok egyöntetűen lutheránusokká lettek, és egyházilag is független szervezetet alakítottak ki. A népcsoport folyamatosan ki tudott választani magából olyan vezetőket - ezek gyakran lelkészek vagy laikus egyházi tisztségeket betöltő emberek voltak -, akik a nem hiányzó belső ellentétek dacára összetartották a mikrotársadalmat, ami így kifelé egységesnek látszott, és valóban egységesen viselkedett. Ennek legszemléletesebb példája a múlt századi nagy változás, melynek során a középkori eredetű előjogokra féltékenyen vigyázó, társadalmilag elzárkózó szászok értelmiségük útmutatása nyomán a polgári tulajdont gyümölcsöztető, az urbanizációs változásra és a gazdasági modernizációra érzékeny városi polgárokká és birtokos parasztokká váltak. Megszűntek a céhek, de szilárd maradt az egyház,

hatékonyan működött a településeket behálózó *Bruderschaft* és *Schwesterschaft*, leginkább azonban a szomszédsági intézmény, a *Nachbarschaft*.

Ezeknek a különben a korábbi szakirodalomból megismerhető tényeknek részünkről itt történő ismétlése azért fontos, mert a könyv egyik, talán legfontosabb célja a két világháború közötti nyelvszigetkutatás (*Sprachinselforschung*) izolációs elméletével való leszámolás, az abból adódó „legendákkal” történő szembenezés, márpedig ez a kutatási irány éppen a rendi alapokon nyugvó, sok oldalról körülbástyázott, régió belüli elszigeteltségre hivatkozott Ismert módon úgy tekintett a keleti németekre, köztük az egyik legnagyobb létszámúra és legkarakteresebbre, az erdélyi szászokra, mint az anyaországban már elenyészett kulturális javak környezetüktől elzárkózó hű őrzőire. A cáfolat nem tematikus, hanem mintegy esettanulmányokként ellenpéldákat, azaz a korábbi beállításoktól különböző következtetéseket tár az érdeklődő elé. Hangsúlyozza, hogy a szászok kezdettől multikulturális közegben, mindig más etnikumokkal, magyarokkal, románokkal, cigányokkal, zsidókkal, örményekkel éltek együtt és kölcsönhatásban. Ezen az előjogok sem változtattak. Az eredeti településterületekről hozott kulturális javak integrálódtak az új környezetben, miközben változtak és átalakultak.

Meg kell mondanunk, hogy a kultúrtörténeti és néprajzi példákat felsorakoztató szerző korántsem merítette ki a lehetőségeket. Sajnos a magyar-szász kapcsolatokkal foglalkozó szakirodalom szegényes, de a könyvben olvasható adalékoknál többet szolgáltatathatott volna. Ugyanez elmondható a román vonatkozásokról is. A kötetet terjedelmes irodalomjegyzék zárja, mely kizárólag német nyelvű műveket tartalmaz. Föltehetően azért, mert az olvasók további tájékoztatását kívánja elősegíteni, nem pedig a szerző forrásait dokumentálni. Az azonban föltűnő, hogy mindössze két magyar (Kresz Mária könyve a népművészetről és az *Erdély története* német változata) és egy román szerzőjű cím szerepel a listán. Ha Annemie Schenk nem tudna valamilyen fokon magyarul és románul, ami szinte elképzelhetetlen erdélyi témával átfogóan foglalkozó kutatóról, a német szakirodalomban is találkozhatott volna további figyelemre méltó példákkal, melyek arról tanúskodnak, hogy az erdélyi város fejlődés és a színes, reprezentatív erdélyi népművészet nem érhető meg a szászok jelenléte nélkül.

A magyar olvasót természetesen kiemelten érdekli, milyen képet ad a könyv a magyarokról, és hogyan foglal állást a magyar-román történeti vitákban. Annemie Schenk általában nem bocsátkozik bele ezekben a vitákba. A történeti események nagy részét pedig inkább a magyarnak nevezhető felfogáshoz, mint a román nézőponthoz közelítve idézi és magyarázza. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy a román történetírásnak arról a sarkalatos tételéről, ami szerint Erdély évszázadokon át idegen hódítás áldozata volt, és valójában mindig román államnak vagy államrésznek számított, nem vesz tudomást. Feltűnő eltérés, hogy régészetileg szilárdan igazoltnak látja a Dácia római provincia bukása után a területen maradó dák lakosság romanizálódását egészen a 10. századig. Ugyanakkor mégis a Kárpátoktól délre, a Duna-völgybe helyezi a lehetséges román etnogenezist. Végül, a magyar forráskritikával ellentétben úgy véli Anonymusra hivatkozva, hogy a magyar honfoglaláskor már léteztek kezdetleges szláv-vlach politikai alakulatok Erdélyben. Óvatosan fogalmaz, mert nem államokról, nem királyságokról beszél.

A munka fő érdeklődési területei nem tették szükségessé a magyar-szász közjogi természetű ellentétek *tárgyalását*. Ismeretes, hogy ezek a fejedelmi Erdély történetére nyúlnak vissza, ám részben túlélték azt, és újabb ösztönzéseket kaptak a nacionalizmusok kialakulása idején. Néhány további kérdésben más a véleménye, mint a magyar történészeknek; de összességében hangja nem emlékeztet a korábbi, a magyarokkal konfrontáló szász szakirodalomra. Például nem részletezi a kiegyezés utáni magyar nemzetiségi politika hibáit, nem merül el annak bírálatában. Akár gesztusként is fölfogható, hogy a jelentősebb magyarlakta helységeknek a magyar nevét is közli, vagy például

megemlíti Kolozsvár 1941. évi népszámlálási adatait, melyek a magyarok 85%-os arányáról tanúskodnak. Annál többet értekeznek a szászokat 1918 után hátrányosan érintő román politikáról. Azok a szász vezetők, akik az 1916. évi erdélyi román betöréskor Budapestig menekültek, és 1917-ben II. Vilmos német császárt ünnepélyesen fogadták Nagyszebenben, 1919 legelején, a megyesi gyűlésen pragmatikusan kimondták a népcsoport Romániához csatlakozását. Azóta háromnegyed évszázad telt el, és ennyi idő elegendőnek bizonyult a szászok teljes gazdasági kifosztására, nyolcszáz éves intézményeik maradékainak felszámolására és etnikai integritásuk megtörésére, ami azután kivándorlásra kényszerítette őket.

Annemie Schenk érzelmeit visszafogva, tárgyilagosan vázolja ennek a háromnegyed évszázadnak a történetét. Nem mentegeti, hogy a fojtogató nemzetiségi elnyomással szemben előbb a német birodalomtól, végül a náci Németországtól vártak támaszt, s ezzel megpecsételték sorsukat, romlásukat siettették. Számol a 20. századi Európán végigvonuló modern iparosítással, ami Erdélyt sem kerülte el, és dezintegráló hatásának a már teljesen jogfosztott szász lokális társadalom nem tudott eredményesen ellenállni. A szerző jó ismerője a volt kommunista országok társadalmának, a kommunista politika társadalomromboló hatásainak és mindezekből a romániai változatoknak melyek egészen a szisztematizálásnak nevezett falurombolásig terjedtek, és nem csak a szászokat sújtották.

A könyvnek nemcsak az újnak minősülő szemlélet a jelentősége, hanem az is, hogy megjelenése évében már mindössze 20 ezerre volt becsülhető az Erdélyben maradt szászok száma. A diktatúra bukása szabaddá tette a kivándorlást, és a lehetőséggel fölgyorsultan élt a lélekben már jóval korábban rákészült népcsoport. Az utolsó fejezet címe „Erdély erdélyi szászok nélkül?” valójában nem kérdés, hanem kijelentés. Lényegében véget ért a nyolcszázötven évig Erdélyben lakó népcsoport erdélyi története. Az utolsó előtti fénykép egy elhagyott szász portára beköltöző cigány családot ábrázol, az utolsó képen egy fiatal lelkész idős hivatól búcsúzik. Az utolsó mondat a román értelmiségre hivatkozik, mely a szerző szerint -reméli, hogy a szász maradék mégsem távozik, hanem Közép-Európával kapcsolja össze Romániát. Ez persze azt is jelenti, hogy a szászok távozásával Románia távolabb került Közép-Európától, nem is szólva Európa nyugati feléről.

Ennek az exodusnak van egy magyaroknak szóló üzenete: a magyarokat is elérheti hasonló sors; és van egy nemzetközi üzenete is: Európa egyik legnagyobb múltú multietnikus és multikulturális régiója olyan lényeges, egyedivé tévő elemeit veszítette el, hogy a hiány kérdésessé teszi a fenti minősítést.

Végül kritikai megjegyzéseink sem kicsinyítik azt a tényt, hogy a könyv tárgyának tömör, az eddigi német szakirodalom értékes összefoglalását találjuk. Figyelemre méltó, hogy irodalomjegyzéke mennyi olyan könyvet és tanulmányt tartalmaz, melyek az utóbbi másfél-két évtizedben láttak napvilágot. A fokozódó etnikai fenyegetettség következményeként nyilvánvalóan megélénkült a szászok kutatása, de aligha tévedünk, ha ebben a majd két évszázados, kiterjedt helytörténeti-helyismereti irodalom ösztönző hatását is látjuk. Két sorozatot tartanak fenn Németországban az erdélyi szászok, központi múzeumuk és könyvtáruk is van. Ha a párhuzamos időszak magyar kutatásait vesszük számba, mind Magyarországon, mind Romániában értékes eredmények születtek, de ha a szászokkal hasonlítjuk össze az arányokat, és az elvégzendő, leginkább hiányzó kutatásokra gondolunk, aligha álljuk ki a próbát. A hiányok szinte felsorolhatatlanul nagyok. Pótlásukat senki sem fogja helyettünk elvégezni.